

AKTİF SAVAŞ ALANLARI TURİZMİ: MACERA MI? KAYITSIZ HAZCILIK MI? ETİK BİR TARTIŞMA ACTIVE WAR-ZONE TOURISM: ADVENTURE OR RECLESS HEDONISM? AN ETHICAL DEBATE

Sebahattin Emre DİLEK*

Öz

Özel ilgi turizmi bağlamında ele alınan ve özellikle Avrupalı ve Amerikalı turistlerin katılım gösterdiği aktif savaş alanları turizmi ya da diğer adıyla tehlikeli bölge turizmi son yıllarda bir fenomen olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Söz konusu bu turizm türüne yönelik özellikle etik tartışmalar da süregelmektedir. Bu çalışma süregelen etik tartışmaları da gözeterek bir tartışma zemini sunmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, fenomenolojik araştırma deseni üzerine kurgulanan çalışmada literatür taraması yöntemine dayalı olarak ontolojik ve epistemolojik bir irdeleme yapılmaktadır. Bireylerin aktif savaş alanlarına yapmış oldukları seyahatlerin arka planında hem o bölgede yaşayan insanların acılarıyla bağ kurmak hem de kendilerini ölüm yakınında hissederek yaşam ile ölüm arasındaki ilişkiyi anlamlandırma isteği olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte kendini gerçekleştirme güdüsüne bağlı olarak bir özel ilgi amacının bulunduğu bu turizm türüne katılan turistlerin yaşamış olduğu hedonik deneyimin ahlaki yükünün, ölümün ve acının ahlaki yüküne ağır bastığı, bu yönüyle hem macera hem de kayıtsız bir hazcılık içerdiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aktif Savaş Alanları Turizmi, Tehlikeli Bölge Turizmi, Etik Tartışma.

Abstract

Tourism in the active battlefields, especially in the European and American tourists, which is considered in the context of special interest tourism, has started to be regarded as a phenomenon in recent years. In particular, ethical discussions on this tourism type continue. This study aims to provide a discussion platform by considering ongoing ethical debates. In this respect, an ontological and epistemological examination is made based on the method of literature review in the study which is built on the phenomenological research design. It has been found in the background of the travel that individuals want to make connections both the pain of the people living in the region and make sense of relationship between death and life by feeling close to death on active battlefields. In addition to this, the moral burden of the hedonic experience of the tourist who participated in this tourism type that has the goal of a special interest based on the motive of self-realization, dominate the moral burden of death and suffering, from this aspect this tourism type involves both adventure and reckless hedonism.

Keywords: Active War-Zone Tourism, Danger-Zone Tourism, Ethical Debate.

1. GİRİŞ

Özel ilgi turizmi, 21. yüzyıl post-modern toplumunun bir fenomeni olarak sürekli farklılaşmakta ve çeşitlenmektedir (Trauer, 2006). Bunun temel nedeni ise tüketici davranışlarındaki değişiklikler ve turizmin söz konusu değişikliklere göre kendi arzını uyarlamasıdır (Horner ve Swarbrooke, 2016). Günümüzde gerek talep gerekse arz yönlü bu değişim ve dönüşümler ile birlikte aktif savaş alanları turizmi ya da diğer adıyla tehlikeli bölge turizmi adlı bir turizm türünün popüler hale geldiği görülmektedir (Mahrouse, 2016; Lisle, 2016; Buda, 2016). Güvenlik ve turizm ilişkisi yönünden turizm alanyazını incelendiğinde, insanların bir destinasyonu tercih etme noktasında turizm faaliyetlerine katılımının en temel unsurlarından birisinin o bölgenin güvenli/ güvenilir olmasıdır (Mansfeld ve Pizam, 2006; Hall vd., 2012). Ancak aktif savaş alanları turizmi için bu durum tam tersi şekilde işlemekte ve hatta o destinasyonun tehlikeli ve güvenli olmayışı insanların bu turizm türünü tercih etmesinin nedeni olarak gösterilmektedir (Buda, 2012; Lisle, 2016). Başka bir deyişle insanlar tehlikeyi bir oyun olarak algılayıp macera yaşamak, deneyimlerini benzersiz kılmak, sıcak çatışma bölgelerinde bulunmak ve oradaki yerel halkın duygularını anlamak adına Afganistan, Irak, Suriye, Somali, Sri Lanka gibi politik istikrarsızlığa sahip, şiddetin hüküm sürdüğü destinasyonlara gitmektedirler (Adams, 2001; Buda, 2016). Örneğin ABD merkezli Warzone Tours şirketi, kişi başı 40 bin dolar karşılığında Irak'ın başkenti Bağdat'a turlar düzenlemektedir (WZT, 2018). Yine başka tur şirketleri Somalili korsanları yerinde görmek isteyenleri on binlerce dolar karşılığında Aden Körfezi'ne götürmektedirler (Monks, 2016).

Bu noktada ortaya çıkan temel soru, "aktif savaş alanları turizmine katılmanın ve kayıtsız bir şekilde yaşanan hedonik deneyimin ahlaki yükünün, ölümün ve acının ahlaki yüküne ağır basıp basmadığı" yönündeki etik bir düzlemde şekillenmektedir. Bu çalışmanın temel amacı aktif savaş alanları turizmi (active war-zone tourism) ya da diğer adıyla tehlikeli bölge turizmi (danger-zone tourism) anahtar kelimeleri ile

* Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, s.emre.d@hotmail.com

uluslararası alanyazınındaki çalışmalarını ortaya koyarak, söz konusu turizm türlerine ilişkin etik bir tartışma zemini sunmaktadır. Çalışmanın yalnızca uluslararası alanyazından hareketle gerçekleştiriliyor olması ise, aynı zamanda çalışmanın önemini de ortaya koymaktadır. Öyle ki, savaş alanları turizmi ile ilgili ulusal alanyazında turistlerin geçmişte yaşanmış savaşlar ve bu savaşların geçtiği yerlere yaptıkları ziyaretler ile ilgili memnuniyet, motivasyon ve ziyaret nedenlerini belirlemeye yönelik çalışmaların yapıldığı (Çatır, 2017), ancak aktif savaş alanları turizmi ya da tehlikeli bölge turizmi konusunda herhangi bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın alanyazına derinlik kazandırması düşünülmektedir.

Çalışma savaş alanları turizmi kapsamında yapılan turların üç seviyede ortaya çıktığını bulgulamaktadır: (1) Geçmişte yaşanan savaşlar ve bu savaşların yaşandığı yerlere yönelik yapılan turlar (Gelibolu Yarımadası); (2) Sosyal karışıklığın ve güvenlik problemlerinin yaşandığı ancak tam anlamıyla macera duygusunun olmadığı yerlere yapılan turlar (Meksika'da uyuşturucu kartellerinin bulunduğu mahalleler); (3) Aktif çatışmaların yaşandığı ve güvenlik tehdidinin en yüksek olduğu destinasyonlara yapılan turlar (Irak, Suriye vb.). Bu çalışma üçüncü seviyede ortaya çıkan aktif savaş alanları turizmi ile ilgili bir irdeleme yapmakta ve söz konusu bu turizm türüne ilişkin etik bir tartışma yürütmektedir.

2. YÖNTEM

Acı ve ölümle bağlantılı bir turizm türü olarak ele alınan aktif savaş alanları ya da diğer adıyla tehlikeli bölge turizmi bir fenomen olarak özellikle son yıllarda dikkat çekmektedir. Söz konusu fenomene ilişkin derinlemesine bilgiye dayalı anlama ve anlamlandırma çabası ise fenomenolojik desen üzerinde kurgulanmış ontolojik ve epistemolojik bir değerlendirme ile etik kuramlar çerçevesinde bir tartışma zeminini ortaya koyma gerekliliğini doğurmaktadır. Öyle ki fenomenler ile; olaylar, deneyimler, algılar, yönelimler ve kavramlar gibi farklı şekillerde karşılaşılabilmekte ve söz konusu fenomenlerin belirli bir mantıksal ve sistematik çerçeve ile sunulabilmesi adına fenomenolojik felsefi desene ihtiyaç duyulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Aynı zamanda felsefe ve nitel yöntemler arasındaki yakın ilişkiden hareketle (Creswell, 2013; 2017) ontolojik ve epistemolojik yaklaşımlar çalışmanın felsefi çatısı olarak belirlenmiştir. Alanyazın taraması yöntemine dayalı olarak da söz konusu turizm türüne ilişkin etik bir tartışma zemini sunulması hedeflenmiştir. Çalışma, özellikle aktif olarak savaşın ve politik istikrarsızlığın olduğu yerlere yapılan seyahatler ile bu seyahatler neticesinde ortaya çıkan turizm faaliyetlerinin eleştirel bir tahlilini yapması ve etik bir tartışma sunması açısından önemli olup, özellikle ulusal alanyazında çalışılan savaş alanları turizmine farklı bir pencereden daha derinlikli bakabilme ihtiyacını karşılamayı öncelemektedir.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1. ÖZEL İLGI TURİZMİ VE ÖZEL İLGI TURİSTİ

Bireyler, gündelik yaşamın tekdüzeliğinden kurtulma/kaçma, yaşam kalitelerini artırma ve kendi yaşam dünyalarını zenginleştirme arzusu ile seyahat etmeye yönelmektedirler (Giddens, 1999). Bu yönelim ise beraberinde, turizm faaliyetlerinin kitlesel olarak artmasına ya da bireylerin kişisel zevk ve tercihlerine göre özelleşmesine neden olmaktadır. Nitekim 1950'lerden sonra modern toplumun bir boş zaman değerlendirme aracı olarak turizm kitlesel hale evrilirken, 1980'lerden sonra ise kitle turizminin yanında, post-modernitenin bireyselliği ve özgün olanın deneyimlenmesi gerekliliğini ön plana çıkaran yapısı ile birlikte "özel ilgi turizmi" popüler olmaya başlamıştır (Rojek ve Urry, 1997). Başka bir deyişle toplumsal değişim ve dönüşümler ile beraber turist olma hali, kitlesel motiflerden özel ilgi motiflerine doğru kayan bir boş zaman deneyimine evrilmiştir (Hall ve Weiler, 1992; Douglas ve Deret, 2001). Bu durum, özel ilgi turizmi kapsamında turistik ürünlerin de çeşitlenmesine neden olmuş ve artık günümüzde belirli amaçlarla yapılan seyahatler, o amaca yönelik birer turizm türü haline dönüşmüştür.

Özel ilgi turizmi, bir yandan kitle turizminin hareketsiz ve belli bir alana sıkışıp kalmış yapısının aksine daha aktif, çevreye daha duyarlı, daha toplumsal ve daha hoşgörülü motifler içermekteyken; bir yandan da daha pasif, yerel toplumlardan daha kopuk ya da daha bireysel davranışlar sergileyen farklı motifleri de içerisinde barındırabilmektedir (Trauer, 2006; Akıncı ve Kasalak, 2016). Dolayısıyla özel ilgi turizmi, birey ya da grupların belirli ilgilerini geliştirmek amacıyla, o ilgilerine ilişkin temaya sahip turistik merkezleri ziyaret etmesi ve deneyimlemesine dayalı bir turizm türü şeklinde tanımlanmaktadır (Brothertorn ve Himmetoğlu, 1997). Bu bağlamda ortaya çıkan turizm türlerinin ise; (a) kültüre dayalı (inanç, etkinlik, kültürel miras turizmi, dark vb.), (b) hobiye dayalı (spor, macera, gastronomi turizmi vb.) ve (c) kırsal alanlara dayalı (agro, akarsu, eko turizm vb.) olmak üzere üç ana başlık altında toplandığı ifade edilmektedir (Yaylı ve Sürücü, 2016). Bu turizm türlerinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde ise kültür, toplum yapısı, bireysel özellikler, doğa, sağlık, etkinlikler gibi pek çok sosyo-kültürel ve sosyo-psikolojik

unsurlar ile fiziksel ve ekonomik çevrede yaşanan değişimlerin etkili olduğu belirtilmektedir (Hall, 1989; Tabata, 1989; Hall ve Zeppel, 1990; Lee ve Bai, 2016).

Wearing (2002: 243)'in de vurguladığı gibi, 21. yüzyılın modern ve post-modern toplum bireylerinin kendine yabancılaşan, her şeyi metalaştıran ve deneyimleri farksızlaştıran turist olma hali, paradoksal olarak bir yandan da deneyimleri özel kılma ve kitlesel turistik ürünlere meydan okuyarak yeni ve heyecan verici deneyimlerin peşinden koşan bir özelliği içerisinde barındırmaktadır. Bu durumun modern ve post-modern toplum özelliklerinin birlikte var oluşsal özelliğinden kaynaklandığı, başka bir ifadeyle kitlesel üretim içerisinde kişisel deneyimlerin arandığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla yukarıda özel ilgi bağlamında ifade edilen turizm türleri de gün geçtikçe artmakta ve çeşitlenmektedir. Son dönemde "*aktif savaş alanları ya da diğer adıyla tehlikeli bölge turizmi*" de söz konusu özel ilgi turizmi türlerinden biri olarak ifade edilmekte ve özellikle hedonistik ve faydacı anlayışın bir ürünü olması noktasında eleştirilmektedir.

3.2. AKTİF SAVAŞ ALANLARI TURİZMİ

Özel ilgi turizmi türlerinden biri olarak ifade edilen "*savaş alanları turizmi*" nin alanyazında üç seviyede ortaya çıktığı belirtilmektedir (Smith, 1998; Adams, 2001; Prideaux, 2007; Bowman ve Pezzullo, 2009; Bigley vd., 2010; Lisle, 2016). Birincisi, geçmişte yaşanan savaşlar ve bu savaşların yaşandığı yerlere yönelik yapılan turlar (Gelibolu Yarımadası); ikincisi sosyal karışıklığın ve güvenlik problemlerinin yaşandığı ancak tam anlamıyla macera duygusunun olmadığı yerlere yapılan turlar (Meksika'da uyuşturucu kartellerinin bulunduğu mahalleler); üçüncüsü ise aktif çatışmaların yaşandığı ve güvenlik tehdidinin en yüksek olduğu destinasyonlara yapılan turlardır (Irak, Suriye gibi yoğun çatışmaların yaşandığı bölgeler). Bu çalışmada, üçüncü seviyede ortaya çıkan ve güvenlik tehdidinin en yüksek olduğu alanlara/ bölgelere yapılan seyahatler ele alınmakta ve etik bir sorgulama yapılmaktadır.

Aktif savaş alanları turizmi ya da diğer adıyla tehlikeli bölge turizmi, kargaşanın, politik istikrarsızlığın ya da şiddetli patlamaların yaşanmış olduğu yerlere yapılan seyahatler ve bu seyahatlerden kaynaklı ortaya çıkan turizm faaliyeti şeklinde tanımlanmaktadır (Adams, 2001; Buda, 2012). Söz konusu bu tanımlama ise temelde Dann (1998)'in turistlerin yüksek tehlike ve risk içeren faaliyetlere katılım güdülerini özelinde sorguladığı ve "*turizmin karanlık tarafı*" şeklinde adlandırdığı bir süreci akla getirmektedir. Dann çalışmasında, Freud'a da atıf yaparak ölümün evrensel ve kaçınılmaz bir son olmasına rağmen insanların niçin iç karışıklığın, savaşın olduğu yerlere gitme isteği içerisinde olduklarını sorgulamaktadır. (Dann, 1998:7). Bu sorgulama ise aktif savaş alanlarına yönelik gerçekleştirilen turizm faaliyetlerinin macera mı yoksa kayıtsızlık mı olduğu yönündeki etik tartışmayı gündeme getirmektedir.

Aktif savaş alanları ya da diğer adıyla tehlikeli bölge turizmi bazı yazarlar tarafından "*dark turizm*" başlığı altında ve macera turizmi ile ilişkili olarak ele alınmaktadır (Foley ve Lennon, 1996; Buda, 2015). Bazı yazarlar ise dark turizm kavramının negatif çağrışımlar içerdiği ve ölümle ilgili olması nedeniyle "*askeri alan turizmi (thanatourism)*" kavramını kullanarak aktif savaş alanları turizmini değerlendirmektedirler (Seaton, 1996; Dunkley vd., 2011). Ancak her iki kullanım açısından da ortak olan nokta, insanların ölümün ve acının var olduğu bir bölgeye neden seyahat ettikleri ve bu eylemin nasıl bir turizm türü olarak var olabildiği sorusuna cevap aramasıdır. Öyle ki Buda (2012) yapmış olduğu çalışmada, Ürdün ve Filistin'de Nisan 2009 ve Kasım 2010 tarihleri arasında toplam 79 katılımcı (25 turist, 29 tur rehberi, 25 diğer turizm çalışanları) ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirmiş ve elde ettiği sonuçlarda dikkat çeken önemli noktaların, karışıklığın ve savaşın olduğu yerlerdeki insanların duygularını anlamak, savaşın etkilerini gözlemlemek, oradaki hissiyatı anlamak ve ölüm duygusuna yakından tanıklık etmek olduğunu vurgulamaktadır. Söz konusu sonuçlardan hareketle insanların, aktif savaş alanlarına yapmış oldukları seyahatlerin arka planında hem o bölgede yaşayan insanların acılarıyla bağ kurmak ya da ortaklaşmak hem de kendilerini ölümün yakınında hissederek yaşam ile ölüm arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak isteğinde olduğu söylenebilir.

Öte yandan savaş alanları turizmi ile ilgili ilk başta belirtilen birinci seviye turlara katılım motivasyonlarına bakıldığında ise, insanların daha çok kutsal kabul ettikleri yerleri görmek, orada hayatını kaybeden kişileri anmak ve onlarla duygusal bir bağ kurmak amacıyla seyahat ettikleri anlaşılmaktadır (Baldwin ve Sharpley, 2009; Dunkley, vd., 2011). Ancak birinci seviyede güvenlik riski bulunmamakta ve ölüm ile yaşam arasındaki ilişkiyi anlamlandırma çabası görülmemektedir. Üçüncü seviyede ise hem güvenlik riski hem de ölüm ile yaşam arasındaki ilişkiyi anlamlandırma çabası en üst düzeydedir. Dolayısıyla ister birinci seviye ister üçüncü seviye olsun aktif ya da pasif olan savaş alanlarına yapılan seyahatlerin periferisinde kendini gerçekleştirme güdüsüne bağlı olarak bir özel ilgi amacının bulunduğu

anlaşılmaktadır (Dunkley, 2007) ve her ikisi de geçmişte ya da günümüzde yaşanan acılara odaklanarak turist olma halini biraz da sado-mazoşik bir biçimde sunmaktadır (Ashworth, 2004; Dann, 2005).

3.3. AKTİF SAVAŞ ALANLARI TURLARI VE TURİSTLERİ

Deborah Kamin tarafından 2014 yılında Atlantik dergisinde yazılan “*aktif savaş alanları ne zaman turistik bir destinasyon haline geldi?*” başlıklı makalede yazar, insanların gönüllü olarak ve yüksek bedeller ödeyerek aktif savaş alanlarına gitme eğilimi içerisinde olduğunu ve söz konusu bu talebin turizm sektöründe niş bir pazar yarattığını dile getirmektedir (Kamin, 2014). Yapılan araştırmalarda ise bu niş pazarın özellikle 2000’li yıllardan sonra popüler hale geldiği ve talebin artarak devam ettiği belirtilmektedir (Pelton, 2003; Warner, 2008; Bryant, 2009; Kamin, 2014; Vonow, 2017). Bununla birlikte bu turizm türüne katılanlara yönelik fikir sahibi olunabilecek çeşitli çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Japonya’da bir turistin yalnızca savaş alanlarında bulunduğu dair sosyal medya üzerinden fotoğraf paylaşmak amacıyla Suriye’ye gittiği (Somaiya, 2013), İsveçli bir baba ve oğlunun “*Call of Duty*” adlı savaş oyunundan etkilenerek Filistin’deki çatışmalara yerinde tanıklık etmek için bu bölgeye gittikleri (Rundquist, 2014), İngiltere’de yaşayan ve başarılı bir inşaat firması sahibi olan evli bir kişinin ise “iki farklı yaşamı görmek/ sürmek (lead a double life)” için bir süreliğine Afganistan’da bulunması (Monks, 2016) söz konusu turizm türüne katılanların profilini anlamak açısından önem arz etmektedir.

Söz konusu niş pazarın önde gelen arz sağlayıcılarından biri “War Zone Tours (WZT)” adlı turizm işletmesidir (WZT, 2018). Bu işletme 1993 yılında faaliyet göstermeye başlamış olup, dünyada 50’den fazla güvenlik riski içeren bölgeye turlar düzenlemektedir. Kişilerin isteği üzerine herhangi bir tehlike içeren bölgeye tur organize eden bu işletmenin en fazla tur organizasyonu yaptığı bölgeler ise Irak, Beyrut, Meksika ve Afrika ülkeleridir. Söz konusu süreç ise, kişinin gitmek istediği bölgeye karar vermesi, WZT ile iletişime geçmesi, kişiye özel turun planlanması ve seyahatin gerçekleştirilmesi aşamalarından oluşmaktadır. İşletmenin çalışanları ise 20 farklı ülkeden yerel güvenlik uzmanları, rehberler, kaptanlar (araç sürücüleri) ve destekleyici uzman ekiplerden oluşmaktadır. İşletmenin mottosu ise “*bazı insanların başarıya duyduğu bir macera ortamında kendini tanımaktan geçer*” şeklinde belirtilmektedir (WZT, 2018).

Gerek arz gerekse talep yönlü ele alınan örnekler, turist akışkanlığı (mobility), tercihler ve güvenli erişim arasındaki dengeyi ortaya koymaktadır. Öyle ki Coles ve Church (2007) turizmdeki en dikkat çeken özelliklerden birinin oluşturulan güç yapılarının turist tarafından elde edilen olarak değil turiste sunulan olarak algılandığını ve arz-talep arasında ortaya çıkan güç yapılarının dengeli bir şekilde oluştuğunu vurgulamaktadır. Başka bir deyişle turist, ona sunulan ölçüsünde güçlü olduğunu algılamakta ve arzı sunan işletme de bu gücü turiste sunabildiği için güçlü olduğunu düşünmektedir. Belirtilen örneklerden hareketle turist farklı bir özel amacını gerçekleştirmek adına güvenlik riskinin yüksek olduğu yerlere gitmek ve bu deneyimi gerçekleştirerek “daha güçlü olmak” isteğinden yola çıkarak, başarıya odaklı olarak daha güçlü olmak isteyen turiste, o hizmeti sunan turizm işletmesi de benzer şekilde kendini güçlü görebilmektedir. İşte bu durum, Coles ve Church’ün ifade etmiş olduğu arz-talep arasındaki dengeyi net bir şekilde açıklamaktadır. Söz konusu denge içerisinde turiste sunulan ise savaşın, savaş alanlarının dahi metalaştırıldığı bir turizm ürünü veya Urry (1990)’nin ifadesi ile bir “turist bakışı”dır. İşte bu noktada, turistlerin yaşadığı söz konusu deneyim ve bu deneyimi turistlere sunan turizm işletmelerinin etik sorumlulukları kapsamında bir tartışma ortaya çıkmaktadır.

4. KURAMSAL DEĞERLENDİRME

4.1. ETİK KURAMLAR VE AKTİF SAVAŞ ALANLARI TURİZMİ

Aktif savaş alanlarına yönelik gerçekleştirilen turların ve bu turlara katılım gösterenlerin bir macera mı yoksa kayıtsız bir haz peşinde mi oldukları sorusu bu çalışmanın ana çerçevesini oluşturduğundan, söz konusu çerçevede etik bir tartışma yürütmek konunun anlaşılabilirliği ve felsefi bir zeminde ontolojik ve epistemolojik bir değerlendirme yapılabilirliği adına son derece önemlidir. Bu bağlamda, sözleşmecî etik, faydacı etik, deontolojik etik (ödev etiği) ve erdem etiği kuramlarının aktif savaş alanları turizmine ilişkin ne söylediği ya da söyleyebileceği ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

4.1.1. Sözleşmecî Etik

Sözleşmecî etik kuramı, ahlaksal gerekliliklerin insanların toplumsal ilişkilerini düzenleme amacıyla kabul ettikleri bir anlaşmadan geldiğini iddia etmektedir. Sözleşme kuramına göre, kişinin ahlaki hak ve yükümlülükleri, hayali sözleşmecilerle varılan bir anlaşmanın terimlerinden kaynaklanmaktadır. Bu sözleşmeciler, toplumlarını yönetebilecekleri ve onun temel kurumlarını yapılandırabilecekleri herkes için yararlı prensipler ve kurallar bulabilme çabasıyla birbirleriyle pazarlık yapmaktadırlar (DeGrazia, 2006). Sözleşmecî etik kuram çerçevesinde ortaya çıkan durum, aktif savaş alanları turizmine katılanlar ile gittikleri

destinasyonlarda (savaş alanlarında) yaşamaya çalışan yerel halk arasındaki bireysel ahlaki statü farklılığının sonraki aşamadaki diyalog koşullarını nasıl yarattığıdır. Başka bir ifadeyle, ölüm ve yaşam arasındaki zamana tanıklık etme iradesiyle (turist), hayatta kalma iradesi (yerli halk) arasındaki ahlaki paradoksun sonucunda ortaya çıkan turist-yerli ilişkisinin nasıl bir sözleşme ile ahlaki olduğu/ olabileceği sözleşmecî etik kuramın alanına girmektedir. Her bireyin özgür irade ile hareket edebilme ve rasyonel davranabilme özgürlüğü olduğu gibi, gerçekleştirdiği eylemlerin ahlaki sorumluluğunu da taşıma gerekliliği bulunmaktadır.

Sözleşmecî etik açıdan turist ile yerli halk arasında daha çok tek taraflı ve turist lehine bir anlaşmanın varlığından söz edilebilir. Nitekim aktif savaş alanları turlarına katılan kişilerin oradaki savaştan kaynaklı ortaya çıkan durumu görme istekleri, aynı zamanda orada yaşayan yerel halkın durumunu da kapsamakta olup, bu tek taraflı bir iradenin tezahürü olmaktadır. Sözleşmecî etik kuram, her iki tarafın da ahlaki hak ve yükümlülüklerini gözettiğinden ve yine her iki tarafın özgür iradesi ile kabul etmiş oldukları hayali bir sözleşmenin varlığına dayandığından, aktif savaş alanları turizminin etik anlayıştan ve sorumluluktan uzak olduğu sonucuna varılabilmektedir. Öte yandan Hume, insan doğasının ampirik bilimini kurmayı amaçlamış ve buna paralel olarak hem bilgi kuramını hem de ahlak anlayışını psiko-sosyolojik olguları referans alarak sözleşmeciler gibi doğrudan akla değil, duygulara (özellikle haz ve acı duygularına) dayandırarak temellendirmiştir (Türkan ve Aşkın, 2013). Bu bağlamda, faydacı etik kuram açısından bir değerlendirme yapma ihtiyacı da ortaya çıkmaktadır.

4.1.2. Faydacı Etik (Teleolojik Etik)

Bir ahlak felsefesi olarak faydacılık, iki İngiliz filozof olan James Mill ve yakın arkadaşı Jeremy Bentham tarafından ortaya konmuştur. Klasik ifade ile faydacılık, bir eylemin ahlaken kabul edilebilir olup olmadığının, o eylemin sonuçlarına bakılarak belirlenebileceğini ileri sürmektedir (Gündoğan, 2010). John Stuart Mill, 1863 yılında yazmış olduğu "*Utilitarianism*" isimli kitabının ikinci bölümünde faydacı etiğin temelini; sonucu itibarıyla insanı mutlu eden davranışları etik açıdan doğru, acı veren davranışları ise yanlış olarak kabul eden öğretisi şeklinde tanımlamaktadır (Mill, 2016). Bu yaklaşım, "*en fazla sayıda kişinin, en çok mutluluğu*" ifadesiyle faydacı etiğin mottosunu oluşturmaktadır. İfadeden de anlaşılacağı üzere, faydacılığın temel aldığı fayda mutluluktur. Jeremy Bentham ve James Mill için mutluluk, hazzın varlığı ve acının yokluğu anlamına gelir. Onlar için fayda, objektif olarak tespit edilebilip matematiksel bir kesinlikle ölçülebilir. Bu çerçevede eğer bir politika veya bir davranış toplumsal faydayı yani mutluluğu arttırıyorsa, o ahlaken meşru kabul edilmektedir.

Faydacı etik kuram çerçevesinde aktif savaş alanları turizminin etik açıdan kabul edilebilir olmadığı son derece açıktır. Öyle ki, bir önceki etik kuramda da tartışıldığı gibi, aktif savaş alanları turizminin ana aktörleri turistler ve göz ardı edilen kesimi de yerli halktır. Bu bağlamda, aktif savaş alanlarına yapılan turların sağladığı fayda da turistler lehine tek taraflı olmaktadır. Her ne kadar gerçekleştirilen eylemin (turizm faaliyeti!) sonucu yerel halka bir zarar vermiyor gibi düşünülse de aynı zamanda bir fayda da sağlamamaktadır. Dolayısıyla ortaya çıkan etik durum, faydacı anlayış açısından bir yönüyle eksiktir ve objektif olarak ölçülebilir değildir. Başka bir ifadeyle, aktif savaş alanları turlarına katılanlar için merak duygularını gidermek adına söz konusu turizm türü bir haz sağlasa da, savaşın yaratmış olduğu acıyı yerel halk adına ortadan kaldırmamakta ya da bu konuda çaba sarf etmemektedir. Özetle aktif savaş alanları turizminden sağlanan fayda/haz, bu turizm türüne katılanlar açısından tek taraflı ve etik anlayıştan uzaktır.

4.1.3. Deontolojik Etik (Ödev Etiği)

Deontoloji, etimolojik köken itibarıyla iki Yunanca sözcüğün "*deon* (görev, ödev)" ve "*logos* (bilim)" birleşiminden oluşmaktadır (Alexander ve Moore, 2008). Yazında "*ödev etiği*" ya da "*Kant'ın ahlak felsefesi*" olarak da geçmektedir. Kant, özellikle "*Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*" adlı kitabında en yüce ahlak ilkesinin açılımını ve sonuçlarını irdeleyerek, ahlaki yargıların ve davranışların ampirik bir temele dayanmasının mümkün olmadığını; ahlaki ilkelerin evrenselliğinden ve zorunluluğundan söz etmek için onların *a priori* (*deneye dayanmayan*) temele dayanması gerektiğini ve bu temelin de saf akıl olduğunu ileri sürmektedir (Gündoğan, 2010). Kant'ın ahlakında, faydacı etik kuramdan farklı olarak ahlaki olmanın ya da ahlaki davranmanın temelini; mutluluk ya da fayda değil, mutluluğu hak etmek ve bu bağlamda doğru davranışı sergilemek belirlemektedir. Evrensel anlamda ahlaki olmak, koşulsal bir durum değildir. Başka bir deyişle, ahlaki davranmak için belli koşulların yerine gelmesi beklenmemelidir. Ahlaki davranış her koşulda ve durumda ortaya konması gereken bir davranıştır ki, ahlaki ilkelerin zorunluluğu da buradan ileri gelmektedir.

Aktif savaş alanları turizmine katılım ve ortaya çıkan durum deontolojik etik kuram açısından irdelendiğinde, Kant'ın da belirttiği üzere, bireyin kendi saf aklı ve iradesi ile katılım gösterdiği aktif savaş alanları turları genel olarak değil bireysel olarak ahlaki ödev anlayışı temelinde değerlendirilebilir. Nitekim deontolojik etik, eylemin sonucundan ziyade doğru eylem problemi üzerinde yoğunlaşmakta ve ahlaki bir eylemin doğruluğu ya da yanlışlığının, eylemin sonuçlarından bağımsız olarak, onun birtakım ahlaki ödev ya da eylem kurallarını yerine getirip getirmemesi tarafından belirlendiğini öne sürer. Dolayısıyla aktif savaş alanları turizmini genel anlamda etik dışı olarak değerlendirmek mümkün olmayıp, katılımcılar özelinde bir etik değerlendirme yapmak gerekmektedir. Bu durumda, katılımcıların hangi amaçla, hani motivasyon ve beklenti ile söz konusu turizm türüne katıldıkları, ahlaki bir sorumluluk bilinciyle hareket edip etmedikleri ortaya konulmalıdır. Sonuç itibarıyla deontolojik etik kuram çerçevesinde yalnızca deontik (ödevle ilgili) kavramlar kullanır ve aktif savaş alanları turizminin etik olup olmadığı birey temelli bir yaklaşımla ve bireyin ahlaki ödev/eylem kuralları özelinde değerlendirilebilir.

4.1.4. Erdem Etiği

Kökleri Antik Yunan politika ve ahlâk felsefesinde bulunan ve sistematik felsefenin en önemli temsilcilerinden olan Aristoteles'in düşüncelerinde ortaya çıkan erdem etiğinin, temel olarak "*kişi nasıl yaşamalıdır?*" sorusu ile ilgilendiği söylenebilir (Küçükalp, 2008:73). Erdem etiği;

- Eylem-merkezli etikten ziyade eyleyen merkezli bir etik olan,
- Yapmaktan ziyade olmak ile ilgilenen,
- "*Ne tür eylemde bulunmalıyım?*" sorusundan ziyade, "*Ne tür insan olmalıyım?*" sorusunu soran,
- Belirli deontik kavramlardan ziyade (doğruluk, ödev, yükümlülük), aretaik (erdemle ilişkin) kavramları (iyi, üstünlük, mükemmel, erdem) ele alan,
- Etiğin belirli eylemlere kılavuzluk sağlayabilen ilkeler ya da kurallar üzerinde sistemli bir bütün olduğu düşüncesini reddeden bir kuram olarak tanımlanmaktadır (Hurthouse, 2001; Kart, 2006: 103).

Erdem etiği, söz konusu özellikleri bağlamında hem deontolojik (ödev etiği/kant etiği) etikten hem de teleolojik (faydacı etik) etikten ayrılmaktadır. Nitekim, faydacı etikte eylem merkezli bir ahlaki görüş hakimken, ödev etiğinde ise saf aklın doğru davranışı sergilemesi ahlaki gereklilik olarak ifade edilmektedir. Erdem etiği kuramında ise, insanın belli ilkelere göre yaşamasının ahlaki olduğu görüşü savunulmaktadır. Özetle, insan belirli erdemleri (iyi olmak, dürüst olmak, bilgili olmak vb.) kendi karakteristik özellikleri olarak içselleştirebildiği ölçüde ahlaki olabilmektedir. Bu bağlamda aktif savaş alanları turizmine katılanlar açısından "*erdemine ne olduğu*" sorusu akla gelmektedir. Eğer bir katılımcı için erdem aktif savaş alanlarında bulunarak bilgi sahibi olmak ve yaşanan acıyla ortaklaşmak ise söz konusu turizm türüne katılmak onun için etik bir eylem olabilir. Ancak aktif savaş alanları turlarına katılıp, rasyonel bencilliğini de ön plana çıkararak yalnızca merak duygusunu gidermek ya da bireysel fayda elde etmek amacıyla hareket eden bireyin aretaik (erdemle ilişkin) kavramlar üzerinden bir etik anlayış geliştirmesi mümkün gözükmemektedir. Bu noktada önemli olan aktif savaş alanlarını ziyaret etmek isteyen bireylerin kendi karakteristik özellikleri olarak içselleştirdiği erdemleri söz konusu turizm türüne katılırken de göz önünde bulundurmalarıdır. Aksi takdirde erdem etiği kuramı çerçevesinde gerçekleştirilen eylemin ahlaki olmadığı yönünde bir sonuç ortaya çıkacaktır.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Her ne kadar savaş ve turizm birbiriyle uyumsuz ve bağdaşmayan iki olgu olarak görünse de aktif savaş alanları turizmi ya da diğer adıyla tehlikeli bölge turizmi (danger-zone tourism) son yıllarda giderek yaygınlaşmaktadır (Mahrouse, 2016; Şegota, 2018). ABD'li Tyler Smith, Joe Alencar ve Karar Musa'nın beş gün için 1000'er Dolar ödeyip gittikleri Suriye'de sınır kapısından geçmeden önceki gözlemleri, söz konusu turizm türünün karmaşık etik yapısını da gözler önüne sermektedir (Eren, 2014). Grup üyelerinden Smith yaşadıklarını; "*Suriye'ye geçmeden önce sınırda, farklı nedenlerle Suriye'ye gitmek isteyenlerle tanıştık. İçlerinde mültecilere kutularca ağır kesici getiren Fransız bir kadın, sağa sola ateş açmak için Halep'e giden bir Japon ve hatta çatışma bölgelerinde uzaylıların DNA'sını aramak isteyen İtalyan bir kadın vardı*" şeklinde ifade etmektedir. (Taub, 2013). Söz konusu örnekten de anlaşılacağı gibi aktif savaş alanları turizmi ile ortaya çıkan durumun ve ilişkilerin hem bireysel hem de bütünsel anlamda etik tartışmaların ontolojik ve epistemolojik bağlamda konusu olabileceği ve bu bağlamda irdelenmesi gerekliliği çok açıktır (Lisle, 2016).

Bu çalışmada, aktif savaş alanları turizmi bütünsel açıdan bir turizm türü olarak, bireysel açıdan ise bu turizm türüne katılan bireyler olarak ele alınmış ve sözleşmecî etik, faydacı etik, deontolojik etik (ödev

etiği) ve erdem etiği kuramları bağlamında irdelenmiştir. Sözleşmeci etik kuram açısından bakıldığında, her iki tarafın da ahlaki hak ve yükümlülükleri gözetilmediğinden ve yine her iki tarafın özgür iradesi ile kabul etmiş oldukları hayali bir sözleşmenin varlığına dayanmadığından, aktif savaş alanları turizminin etik anlayıştan ve sorumluluktan uzak olduğu sonucuna varılırken, faydacı etik kuram açısından da yine her iki tarafın (turist-yerel halk) mutluluğunu/faydasını gözetmediğinden kaynaklı olarak gerçekleştirilen turizm faaliyetinin etik bulunamayacağı sonucuna varılmıştır. Öte yandan daha çok bireysel eylemlerin ahlakiliğine odaklanan deontolojik etik kuram ve erdem etiği kuramı çerçevesinde yapılan değerlendirmelerde ise bireyin deontik (ödev ile ilgili) ve aretaik (erdem ile ilgili) kavramları içselleştirerek bir eylemi gerçekleştirip gerçekleştirmediğine bakılarak karar verilebileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Eğer birey söz konusu kavramların içkin ahlaki değeri ile aktif savaş alanları turizmine katılıyor ise bu durumun ahlaki yönünden söz edilebileceği söylenebilir. Aksi takdirde bireyin gerçekleştirdiği eylemin ahlaki boyutu tartışmaya açık olacaktır. Her dört kuram açısından bakıldığında ise, çalışmanın başlığında da belirtilen sorunun cevabı 'her ikisi de' yönünde olacaktır. Başka bir ifadeyle aktif savaş alanları turizmine yönelik olarak Malone, McCabe ve Smith'in (2014) hedonizmin turizmdeki rolüne ilişkin yapmış oldukları çalışmadan hareketle, hem merak duygusundan kaynaklı bir macera arayışı hem de tek taraflı ve kayıtsız bir hedonizmin (hazcılık) birlikte sunulduğu bir turizm türünden ya da bir deneyimden söz edilebilir.

Disiplinlerarası bir bakış açısıyla belli bir turizm türünün etik boyutunun kuramsal zeminde tartışıldığı bu çalışma, gelecekte yapılacak olan çalışmalar adına bir zemin sunmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla özellikle deontolojik etik kuram ve erdem etiği kuramları çerçevesinde ortaya çıkan durumun ampirik çalışmalar ile desteklenmesi gerekliliği açıktır. Aktif savaş alanları turizmine katılanların katılım amaçları, motivasyonları ile kendi kişisel hayatlarındaki eylemlerinin ahlakiliği arasında bir ilişki kurularak, katılımcıların ahlaki sorumluluğu üzerine değerlendirmeler yapılabilir. Diğer yandan yine katılımcılar ile görüşmeler gerçekleştirilerek, hem aktif savaş alanları turizmine yönelik bütünsel hem de katılımlarından kaynaklı bireysel çıkarımlarda da bulunulabilir. Böylelikle konunun daha derinlemesine anlaşılması ve sosyal, psikolojik, politik ya da ekonomik açımları da sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Adams, K. M. (2001). Danger-zone tourism: Prospects and problems for tourism in Tumultuous Times. In T. C. Teo, H. K. Chang (eds.), *Interconnected worlds: Tourism in Southeast Asia* (pp. 265-81), Oxford: Pergamon.
- Akıncı, Z. ve Kasalak, M. A. (2016). Sürdürülebilir turizm yönetimi açısından özel ilgi turizminin yeri ve önemi. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 161-182.
- Alexander, L., ve Moore, M. (2008). Deontological ethics. In E. N. Zalta (ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy*, Stanford, CA: Metaphysics Research Lab, Center for the Study of Language and Information, Stanford University.
- Ashworth, G. J. (2004). Tourism and the heritage of atrocity: Managing the heritage of South African apartheid for entertainment. In T. V. Singh (ed.), *New horizons in tourism: Strange experiences and stranger practices* (pp. 95-108). Cambridge, MA: CABI Publishing.
- Baldwin, F. ve Sharpley, R. (2009). Battlefield tourism: bringing organised violence back to life. In R. Sharpley, & P. Stone (Eds.), *The darker side of travel: The theory and practice of dark tourism* (pp. 186-207). Bristol: Channel View Publication.
- Bigley, J. D., Lee, C. K., Chon, J. ve Yoon, Y. (2010). Motivations for war-related tourism: A case of DMZ visitors in Korea. *Tourism Geographies*, 12(3), 371-394.
- Bowman, M. S., ve Pezzullo, P. C. (2009). What's so 'dark' about 'dark tourism'?: Death, tours, and performance. *Tourist Studies*, 9(3), 187-202.
- Brotherton, B. O. B. ve Himmetoğlu, B. (1997). Beyond destinations – special interest tourism. *Anatolia*, 8(3), 11-30.
- Bryant, C. W. (2009). *10 Most Dangerous Places You Should Definitely Visit*. Erişim Linki: <http://adventure.howstuffworks.com/10-most-dangerous-places.htm> (Erişim Tarihi: 04.06.2018)
- Buda, D. M. (2012). *Danger-zone tourism: Emotional performances in Jordan and Palestine*. Unpublished PhD thesis, University of Waikato, New Zealand.
- Buda, D. M. (2015). *Affective tourism: Dark routes in conflict*. London: Routledge.
- Buda, D. M. (2016). Tourism in conflict areas: Complex entanglements in Jordan. *Journal of Travel Research*, 55(7), 835-846.
- Coles, T. ve Church, A. (2007). Tourism, politics and the forgotten entanglements of power. In A. Church, T. Coles (eds.), *Tourism, power and space* (pp. 1-42). London: Routledge.
- Çatır, O. (2017). Savaş alanı turizmi: Bir literatür taraması. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 21-31.
- Dann, G. M. S. (1998). *The dark side of tourism (Vol. 14)*. Aix-en-Provence, France: International Center for Research and Studies in Tourism.
- Dann, G. M. S. (2005). Children of the dark. In G. J. Ashworth, & R. Hartmann (eds.), *Horror and human tragedy revisited: The management of site of atrocities for tourism* (pp. 233-252). UK: Cognizant.
- Degrazia, D. (2006). *Hayvan hakları* (çev. Hakan Gür). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Douglas, N. ve Derrett, R. (2001). *Special interest tourism*. Melbourne, Australia: John Wiley and Sons Ltd.
- Dunkley, R. A. (2007). *The thanatourist: Collected tales of the thanatourism experience*. Unpublished PhD thesis, University of Wales Institute, Cardiff.
- Dunkley, R., Morgan, N. ve Westwood, S. (2011). Visiting the trenches: Exploring meanings and motivations in battlefield tourism. *Tourism Management*, 32(4), 860-868.

- Eren, S. (2014). Zenginler için savaş turizmi. *Sabah*, 9 Şubat 2014, Erişim Linki: <https://www.sabah.com.tr/pazar/2014/02/09/zenginler-icin-savas-turizmi> (Erişim Tarihi: 20.09.2018).
- Foley, M. ve Lennon, J. J. (1996). Special issue: dark tourism. *International Journal of Heritage Studies*, 2(4), 194-244.
- Giddens, A. (1999). *Modernity and self-identity, self and society in the late modern age*. (2nd edition), Stanford, CA: Stanford University Press.
- Gündoğan, A. O. (2010). *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Hall, C. M., Timothy, D. J., & Duval, D. T. (2004). Security and tourism: towards a new understanding?. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 15(2-3), 1-18.
- Hall, C.M. (1989). Special interest travel: a prime force in the expansion of tourism?. In R. Wlech (ed.), *Geography in Action*, (pp. 81-89). Dunedin: University of Otago Press.
- Hall, M. ve Weiler, B. (1992). Introduction. What's special about special interest tourism? In B. Weiler, C.M. Hall (eds.), *Special interest tourism*, (pp. 1-13). London: Bellhaven Press.
- Hall, M. ve Zeppel, H. (1990). Cultural and heritage tourism: The new grand tour. *Historic Environment*, 7(3/4), 86.
- Horner, S. ve Swarbrooke, J. (2016). *Consumer behaviour in tourism*. (3rd edition), London: Routledge.
- Hursthouse, R. (2001). *On virtue ethics*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Kamin, D. (2014). The rise of dark tourism: When war-zones become travel destinations?. Erişim Linki: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/07/the-rise-of-dark-tourism/374432/> (Erişim Tarihi: 05.06.2018).
- Kart, B. (2006). Erdem etiği normatif midir?. *Felsefe Dergisi*, 2(1), 101-108.
- Küçükalp, D. (2008). Erdem etiği ve politika. *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, 27 (1), 71-83.
- Lee, S. ve Bai, B. (2016). Influence of popular culture on special interest tourists' destination image. *Tourism Management*, 52, 161-169.
- Lisle, D. (2016). *Holidays in the danger zone: Entanglements of war and tourism*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Mahrouse, G. (2016). War-zone tourism: Thinking beyond voyeurism and danger. *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 15(2), 330-345.
- Malone, S., McCabe, S. ve Smith, A. P. (2014). The role of hedonism in ethical tourism. *Annals of Tourism Research*, 44, 241-254.
- Mansfeld, Y. ve Pizam, A. (Eds.). (2006). *Tourism, security and safety*. London: Routledge.
- Mill, J. S. (2016). Utilitarianism. In S. M. Cahn (ed.), *Seven masterpieces of philosophy* (pp. 337-383). New York, NY: Routledge.
- Monks, K. (2016). *The man who takes vacations in war zones*. Erişim Linki: <http://www.cnn.com/2016/01/12/travel/disaster-warzone-dark-tourism-andrew-drury/> (Erişim Tarihi: 04.06.2018)
- Pelton, R. Y. (2003). *The world's most dangerous places* (5. basım). New York: Harper Collins.
- Prideaux, B. (2007). Echoes of war: battlefield tourism. In C. Ryan (ed.), *Battlefield tourism* (pp. 39-50). London: Routledge.
- Rojek, C. ve Urry, J. (Eds.) (1997). *Touring cultures: Transformations of travel and theory*. London: Routledge.
- Rundquist, S. (2014). *Swedish dad takes gamer kids to warzone*. Erişim Linki: <http://www.thelocal.se/20140808/swedish-dad-takeskids-to-war-zone> (Erişim Tarihi: 04.06.2018)
- Seaton, A. V. (1996). Guided by the dark: from thanatopsis to thanatourism. *International Journal of Heritage Studies*, 2(4), 234-244.
- Şegota, T. (2018). Holidays in the danger zone: entanglements of war and tourism (book review). *Journal of Tourism and Cultural Change*, Doi: 10.1080/14766825.2018.1436046.
- Smith, V. L. (1998). War and tourism: An American ethnography. *Annals of Tourism Research*, 25(1), 202-227.
- Somaiya, R. (2013). *Japanese Man Vacations on Syrian Front Lines*. Erişim Linki: <http://thelede.blogs.nytimes.com/2013/01/03/japanese-manvacations-on-syrian-front-lines/> (Erişim Tarihi: 03.06.2018)
- Tabata, R. (1989). Implication of special interest tourism for interpretation and resource conservation. In D. Uzzell (Ed.), *Heritage interpretation* (pp.68-77), London: Belhaven Press.
- Taub, B. (2013). War tourists flock to Syria's front lines, *The Daily Beast*, 11 Şubat 2013, Erişim Linki: <https://www.thedailybeast.com/war-tourists-flock-to-syrias-front-lines> (Erişim Tarihi: 20.09.2018).
- Trauer, B. (2006). Conceptualizing special interest tourism – frameworks for analysis. *Tourism Management*, 27(2), 183-200.
- Türkan, M. ve Aşkın, Z. (2013). David Hume'un siyaset felsefesinin epistemolojik ve etik içerimleri. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 3(2), 25-51.
- Urry, J. (1990). *The tourist gaze: Leisure and travel in contemporary societies*. London: SAGE.
- Vonow, B. (2017). *What is dark tourism? Travellers visiting war zones and disaster areas—here's what we know*. Erişim Linki: <https://www.thesun.co.uk/news/2303847/dark-tourism-travel-popular-destinations/> (Erişim Tarihi: 03.06.2018).
- Warner, G. (2008). *Afghanistan is one lonely planet: Travel tips for touring a war zone - on a budget from*. Erişim Linki: <http://www.utne.com/arts/afghanistan--lonely-planet-war-travelguide.aspx#axzz3DfpH15WR> (Erişim Tarihi: 02.06.2018).
- Wearing, S. (2002). Re-centring the self in volunteer tourism. In G.M.S. Dann (ed.), *The tourist as a metaphor of the social world*, (pp. 237-262), Wallingford, Oxon: CABI Publishing.
- WZT (2018). *War Zone Tours*. Erişim Linki: <http://www.warzonetours.com/> (Erişim Tarihi: 04.06.2018)
- Yaylı, A. ve Sürücü, Ö. (2016). *Özel ilgi turizmi*. Ankara: Detay Yayıncılık.